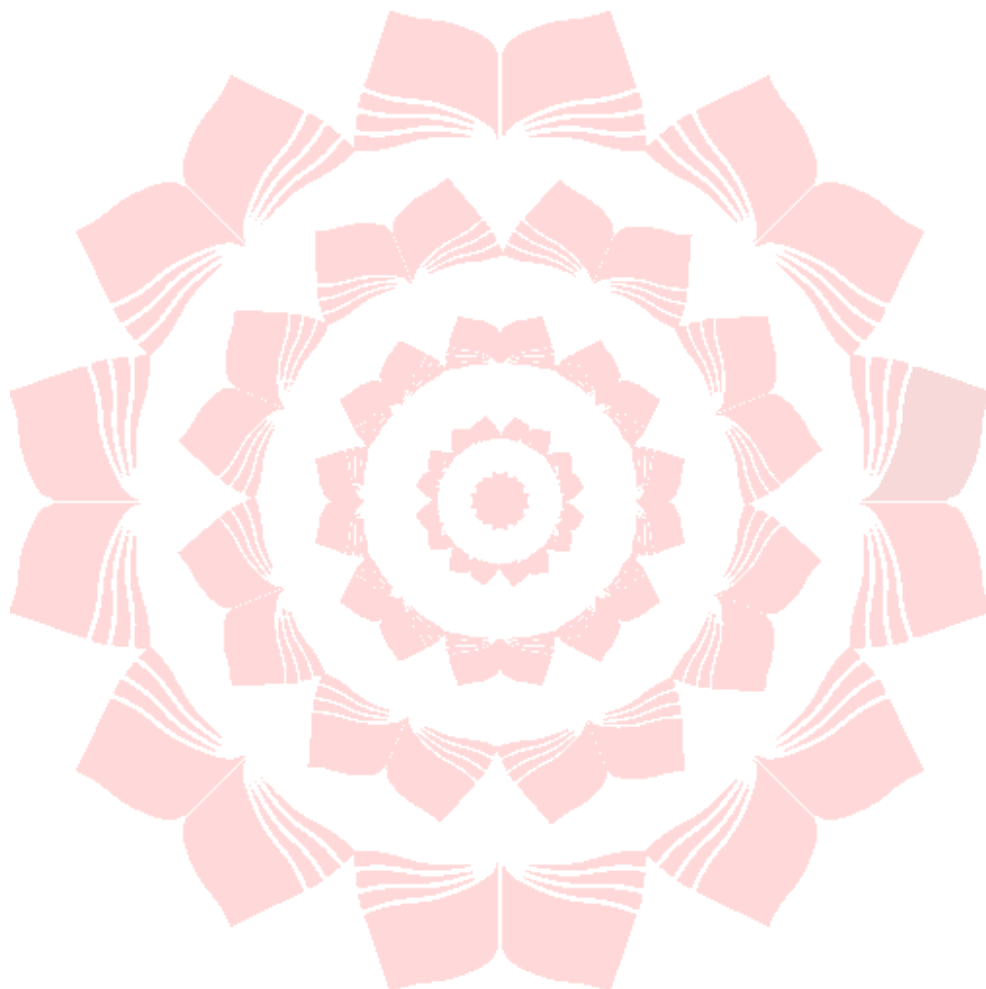
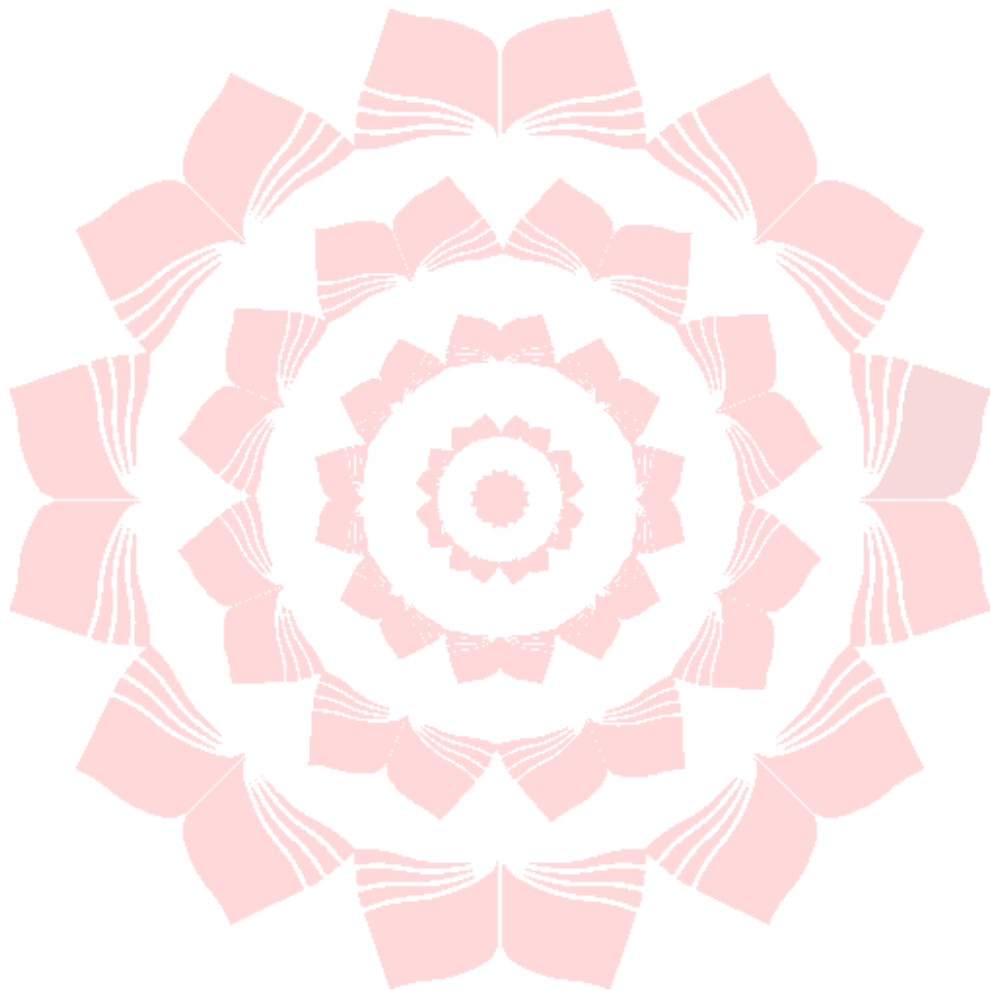

HISTORIA

Colecția **Historia** este coordonată
de Raluca Lazarovici Vereș

Flori Bălănescu (editor)

Mioara Anton • Constantin Buchet • Aliona Grati •
Alexandru-Murad Mironov • Andreea-Iuliana Bădilă •
Cătălina Frangopol • Nicoleta Șerban • Sergiu Gurin •
Bogdan Emanuel Răduț • Florin-Răzvan Mihai

**MIȘCAREA PENTRU DREPTURILE OMULUI
DIN ROMÂNIA – REFLEX AL ACTULUI FINAL
DE LA HELSINKI**

Textele Conferinței Institutului Național
pentru Studiul Totalitarismului
București, 29 aprilie 2025

Cuvânt-înainte de Florin Abraham

Ratio et Revelatio
2025

Redactare: Flori Bălănescu

DTP: Stejărel Decu-Jerep

Coperta: Florin Vedeanu

Coperta 1: „România: Mișcarea Goma”, un articol de Emile Guikovaty,
în *Politique Hebdo*, 12 decembrie 1977.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

**Mișcarea pentru drepturile omului din România : reflex al actului
final de la Helsinki** / Mioara Anton, Constantin Buchet, Aliona Grati, ... ;
ed.: Flori Bălănescu ; cuv.-înainte de Florin Abraham. - Oradea :

Ratio

et Revelatio, 2025

ISBN 978-630-6657-41-4

I. Anton, Mioara

II. Buchet, Constantin

III. Grati, Aliona

IV. Bălănescu, Flori (ed.)

V. Abraham, Florin (pref.)

Editura Ratio et Revelatio

Str. Sofiei nr. 3, Oradea, Bihor, România, 410183

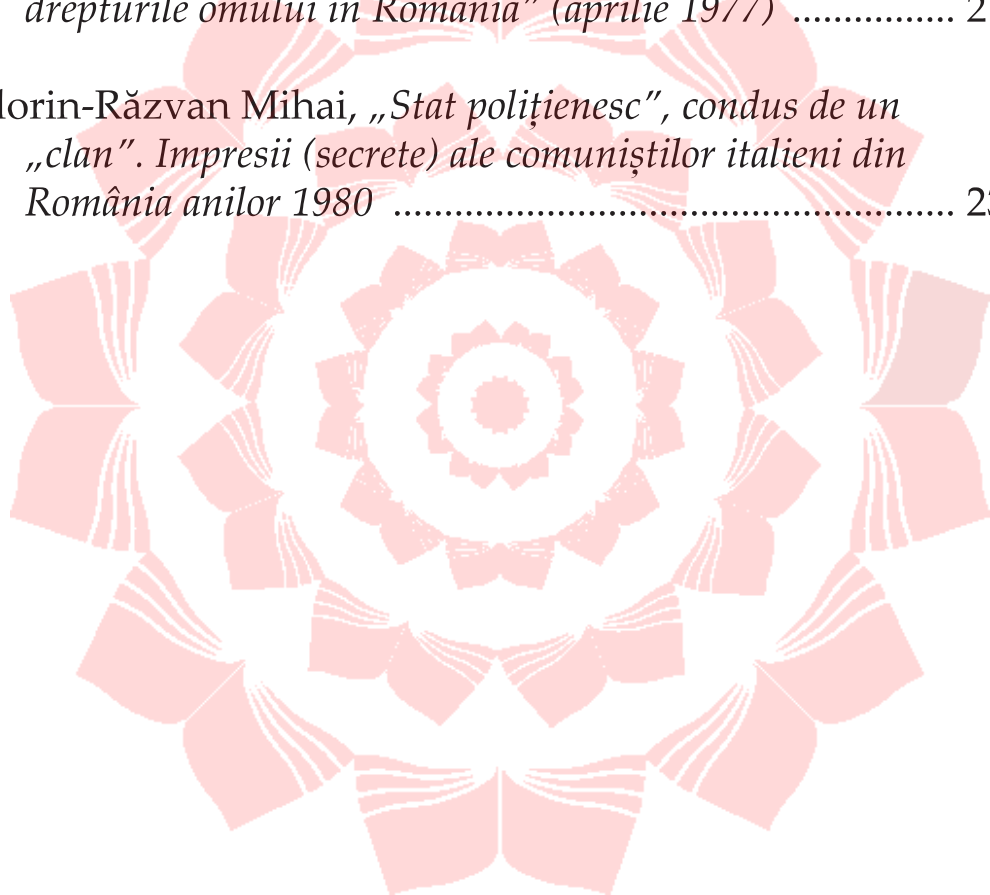
e-mail: office@ratioetrevelatio.com

www.ratioetrevelatio.com

CUPRINS

Listă de abrevieri	7
Florin Abraham, Cuvânt-înainte: <i>Conștiința ca formă de rezistență: Actul Final de la Helsinki și drepturile omului în România comunistă</i>	9
Flori Bălănescu, <i>Impactul Actului Final de la Helsinki asupra Mișcării pentru respectarea drepturilor omului în România</i>	15
Mioara Anton, <i>Criza diplomatică româno-britanică. Foreign Office și cazul Doinei Cornea (ianuarie 1989)</i>	53
Constantin Buchet, <i>Statele Unite ale Americii, doctrina respectării drepturilor omului și România. De la „maverick” la „ultimul stalinist” al Europei de Est</i>	75
Aliona Grati, <i>Paul Goma și etica scriitorului în fața dictaturii</i>	94
Alexandru-Murad Mironov, <i>Procedură penală și garanții (teoretice) în practica românească a justiției socialiste</i>	112
Andreea-Iuliana Bădilă, <i>Implicațiile Actului Final de la Helsinki pentru regimul Nicolae Ceaușescu. Drepturile omului, între angajamente internaționale și represiune internă</i>	122

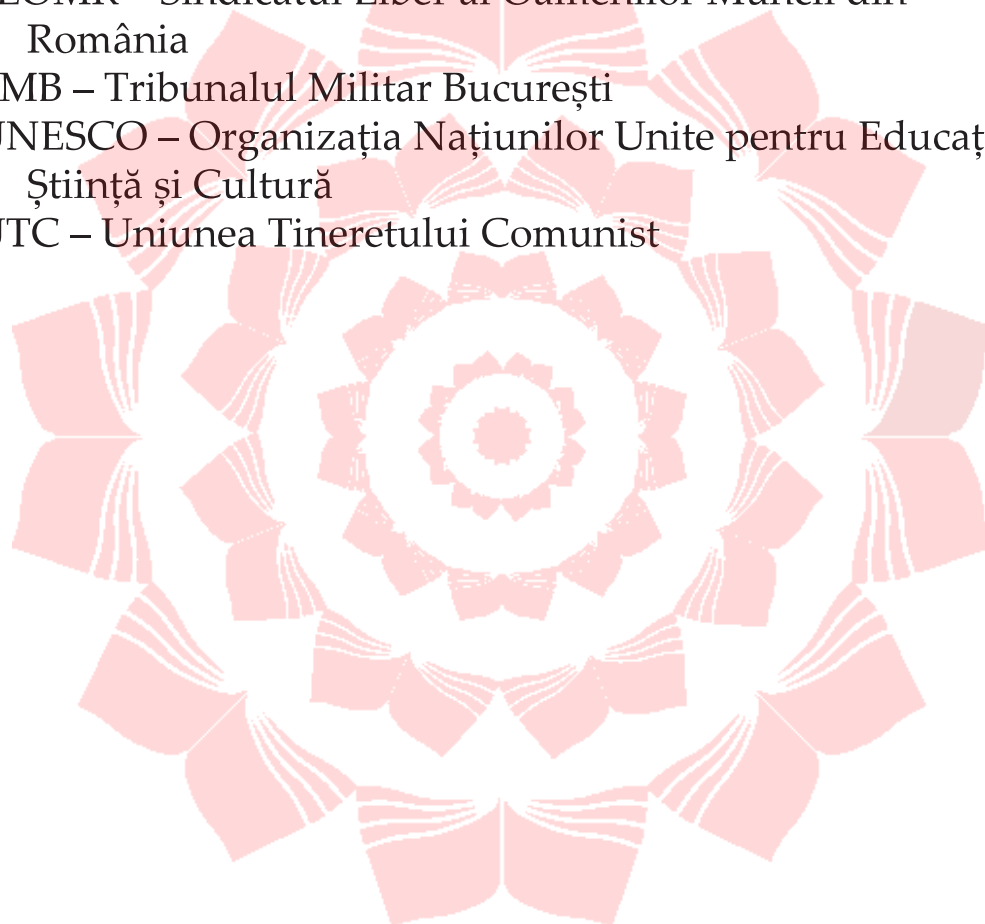
Cătălina Frangopol, <i>Paul Goma și „Scrisoarea deschisă” din 1977: Ecouri ale Cartei 77 în România</i>	160
Nicoleta Șerban, <i>Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului din România, cu sediul la Paris (1977–1989)</i> ...	172
Sergiu Gurin, <i>Sportivi disidenți în Uniunea Sovietică</i>	201
Bogdan Emanuel Răduț, <i>Un alt ecou al Actului Final de la Helsinki: Memoriul „Culte neoprotestante și drepturile omului în România” (aprilie 1977)</i>	213
Florin-Răzvan Mihai, <i>„Stat polițienesc”, condus de un „clan”. Impresii (secrete) ale comuniștilor italieni din România anilor 1980</i>	238

Listă de abrevieri

ACNSAS – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
ANIC – Arhivele Naționale Istorice Centrale
ASE – Academia de Studii Economice
BIRE – **Buletin de Informații al Românilor din Exil**
CEE – Comunitatea Economică Europeană
CIE – Centrul de Informații Externe
CIA – Central Intelligence Agency (Serviciul Secret Extern al SUA)
CP – cod penal
CSCE – Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa
DSS – Departamentul Securității Statului
DUI – dosar de urmărire informativă
FMP – fișă matricolă penală
FO – Foreign Office (Ministerul Afacerilor Străine din Marea Britanie)
FOCR – Fototeca online a comunismului românesc
i.c. – interdicție corecțională
IICCMER – Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc
INST – Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului
î.c. – închisoare corecțională
LIDO – Liga Internațională pentru Drepturile Omului
MAN – Marea Adunare Națională
ONU – Organizația Națiunilor Unite
OTV – Organizația Tratatului de la Varșovia
PCF – Partidul Comunist Francez
PCI – Partidul Comunist Italian
PCR – Partidul Comunist Român

PCS – Partidul Comunist Spaniol
PCUS – Partidul Comunist al Uniunii Sovietice
PMR – Partidul Muncitoresc Român
REL – Radio Europa Liberă
RFG – Republica Federală Germană
RSFSR – Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă
RPR – Republica Populară România
RSR – Republica Socialistă România
SIE – Serviciul de Informații Externe
SLOMR – Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din
România
TMB – Tribunalul Militar București
UNESCO – Organizația Națiunilor Unite pentru Educație,
Știință și Cultură
UTC – Uniunea Tineretului Comunist

Conștiința ca formă de rezistență: Actul Final de la Helsinki și drepturile omului în România comunistă

Florin Abraham¹

Actul final de la Helsinki, semnat în vara anului 1975, a reprezentat un moment de cotitură în istoria politică a Europei postbelice. Într-o lume divizată de confruntarea dintre cele două blocuri ideologice, documentul a părut, la prima vedere, un exercițiu diplomatic menit să consolideze *statu-quo*-ul geopolitic. Cele 35 de state semnatare, inclusiv toate țările Europei de Est, consfințeau recunoașterea frontierelor postbelice, principiul neamestecului în treburile interne și angajamentul pentru cooperare pașnică. Totuși, dincolo de limbajul tehnic al negocierilor, Helsinki a introdus o dimensiune neașteptată: afirmarea universalității drepturilor omului ca element constitutiv al securității europene. Această „dimensiune umană”, cum avea să fie numită ulterior, a schimbat subtil logica politică a epocii. Până atunci, ordinea internațională fusese dominată de considerente strategice, iar libertatea individului fusese privită ca o chestiune exclusiv internă. Prin Helsinki, statele comuniste au acceptat – poate fără a înțelege pe deplin implicațiile – că legitimitatea politică nu derivă doar din suveranitatea teritorială, ci și din respectarea demnității

¹ Director al Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, Academia Română, din anul 2022. Doctor habilitat în istorie, cercetător științific I la INST, conferențiar universitar în științe politice la Facultatea de Comunicare a Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative (SNSPA); e-mail: florin.abraham@comunicare.ro; ORCID: 0009-0002-2880-103X.

umane. Într-un fel paradoxal, principiile semnate pentru a întări regimurile existente au devenit, în timp, instrumente ale delegitimării lor.

În Europa de Est, efectele Actului final s-au resimțit treptat, pe măsură ce societățile au început să transforme abstracțiunile juridice în resurse morale și politice. Din Polonia până în Cehoslovacia și din Ungaria până în Germania de Est, limbajul drepturilor omului a oferit o nouă formă de rezistență, una care nu mai apela la violență, ci la rațiune, la responsabilitate și la apelul la norme internaționale recunoscute chiar de regimurile comuniste. În Polonia, mișcarea Solidaritatea a arătat că un sindicat liber putea deveni nucleul unei revoluții morale. Invocând principiile Helsinki, muncitorii de la Gdańsk și intelectualii care îi susțineau au revendicat dreptul la asociere, la libertate religioasă și la respectarea demnității profesionale. În Cehoslovacia, Carta 77 a folosit chiar textul Actului final pentru a demonstra contradicția dintre angajamentele internaționale și realitatea cotidiană a regimului. Printr-un gest de o forță morală rară, semnatarii Cartei – Václav Havel, Jan Patočka și alții – au transformat limbajul diplomatic într-un manifest etic. În Ungaria, unde controlul statului era mai flexibil, cercurile intelectuale au început să discute deschis despre reformă, pluralism și demnitate, construind o cultură civică alternativă. În Republica Democrată Germană, comunitățile religioase au devenit spații de dialog și de solidaritate, iar apelul la „pace” și „responsabilitate” a pregătit terenul pentru manifestațiile pașnice din 1989.

Privite retrospectiv, aceste mișcări nu au fost simple expresii ale opoziției față de comunism, ci răspunsuri la o provocare mai profundă: redefinirea sensului moral al politicii într-o lume dominată de frică și conformism. Helsinki a oferit un cadru simbolic comun, în care demnitatea individuală a devenit criteriul ultim al legitimității puterii.

În România, acest proces s-a desfășurat sub semnul izolării și al contradicției. Regimul Ceaușescu, dornic să-și

consolideze imaginea de independență față de Moscova, a participat activ la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa, semnând Actul final cu entuziasm propagandistic. Totuși, în plan intern, controlul asupra societății s-a accentuat, iar deschiderea diplomatică a fost folosită doar ca instrument de legitimare externă. România a devenit astfel un caz aparte: stat care invoca Helsinki pentru prestigiu internațional, dar care refuza sistematic aplicarea principiilor sale fundamentale.

În acest context, mișcarea din jurul lui Paul Goma, din 1977, a reprezentat un moment de ruptură. Inspirat de exemplul Cartei 77, Goma a adresat o scrisoare deschisă Conferinței de la Belgrad, cerând autorităților române respectarea angajamentelor asumate la Helsinki. Textul său, semnat și de alte persoane, a fost primul gest colectiv de contestare civică din România comunistă. Reacția statului a fost imediată: Securitatea a declanșat o campanie masivă de represiune, iar Goma a fost arestat și ulterior forțat să plece în exil. Deși mișcarea a fost rapid înăbușită, ea a avut o semnificație simbolică majoră – a demonstrat că și într-un regim aparent impenetrabil se putea invoca, în numele legii internaționale, dreptul la libertate.

Anii 1980 au adus o înăsprire a controlului ideologic și o degradare accentuată a condițiilor de viață. Cu toate acestea, spiritul Helsinki nu a dispărut complet. Într-un climat de frică și tăcere, câteva voci izolate au continuat să invoce principiile drepturilor omului ca reper moral. Doina Cornea, prin scrisorile trimise Europei Libere și prin apelurile către autorități, a transformat actul mărturisirii publice într-o formă de rezistență etică. Gabriel Andreescu, fizician și disident, a încercat să sistematizeze discursul drepturilor omului într-o formulă coerentă, capabilă să conteste regimul pe propriul său teren – cel al angajamentelor internaționale. Alte gesturi, precum protestele solitare ale lui Radu Filipescu sau apelurile semnate de preoți greco-catolici, au continuat această linie de disidență morală, în care libertatea nu era revendicată ca putere, ci ca datorie a conștiinței.

Un capitol distinct al rezistenței l-au constituit revendicările religioase. Într-un stat care proclama ateismul ca valoare de stat, invocarea libertății de credință devenea un act implicit de contestare a ordinii ideologice. Cultele neoprotestante – baptiști, adventiști, penticostali – au fost printre primele grupuri care au formulat cereri explicite de respectare a drepturilor religioase, trimițând memorii către autorități sau către organisme internaționale ale Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa. Aceste demersuri erau privite de regim drept manifestări ostile, fiind tratate cu aceeași severitate ca disidența politică. Reacția Securității a fost una sistematică: infiltrare, intimidare, presiune psihologică și arestări. În numeroase cazuri, credincioșii au fost supuși anchetelor sau deportați în alte regiuni, pentru a fi izolați de comunitățile lor.

Securitatea a funcționat în România ca un mecanism total de control social. Printr-o vastă rețea de informatori, prin anchete secrete și campanii de discreditare, instituția a reușit să anihileze din fașă orice formă de solidaritate. Spre deosebire de Polonia, unde Solidaritatea a reușit să creeze o infrastructură a rezistenței civice, în România represiunea a fost preventivă și individualizată. Fiecare gest de protest era izolat, fiecare semnatar al unei scrisori era urmărit, intimidat, obligat la retractare. Această strategie a produs o disidență fragmentată, fără coeziune organizațională, dar cu o intensă forță morală.

În ciuda acestor limite, disidența românească a avut o semnificație profundă. Într-un context în care frica și cinismul deveniseră norme de supraviețuire, gesturile de curaj individual – scrisorile, apelurile, refuzul colaborării – au reprezentat o recuperare a demnității. Prin ele, Actul final de la Helsinki a devenit nu doar un document diplomatic, ci un text interiorizat, o formă de conștiință. Ceea ce în alte țări s-a manifestat sub forma organizațiilor civice, în România s-a exprimat ca o etică a rezistenței solitare.

După 1989, aceste gesturi s-au dovedit mai importante decât păreau. Ele au oferit o continuitate morală între

epoca dictaturii și cea a tranziției democratice. În spațiul public postcomunist, foștii disidenți – Goma, Cornea, Andreescu, alături de alții mai puțin cunoscuți – au devenit repere simbolice ale autenticității și ale curajului civic. De asemenea, revendicările religioase de altădată au contribuit la definirea pluralismului confesional și la consolidarea ideii de libertate spirituală ca fundament al societății democratice.

Privit în ansamblu, Actul final de la Helsinki nu a fost un simplu tratat internațional, ci un proces de lungă durată prin care Europa și-a redescoperit dimensiunea morală. În mod paradoxal, conferința concepută pentru stabilitate a devenit punctul de plecare al schimbării. Prin afirmarea principiului responsabilității statului față de cetățean, Helsinki a introdus o nouă formă de legitimitate, bazată nu pe frică, ci pe respect.

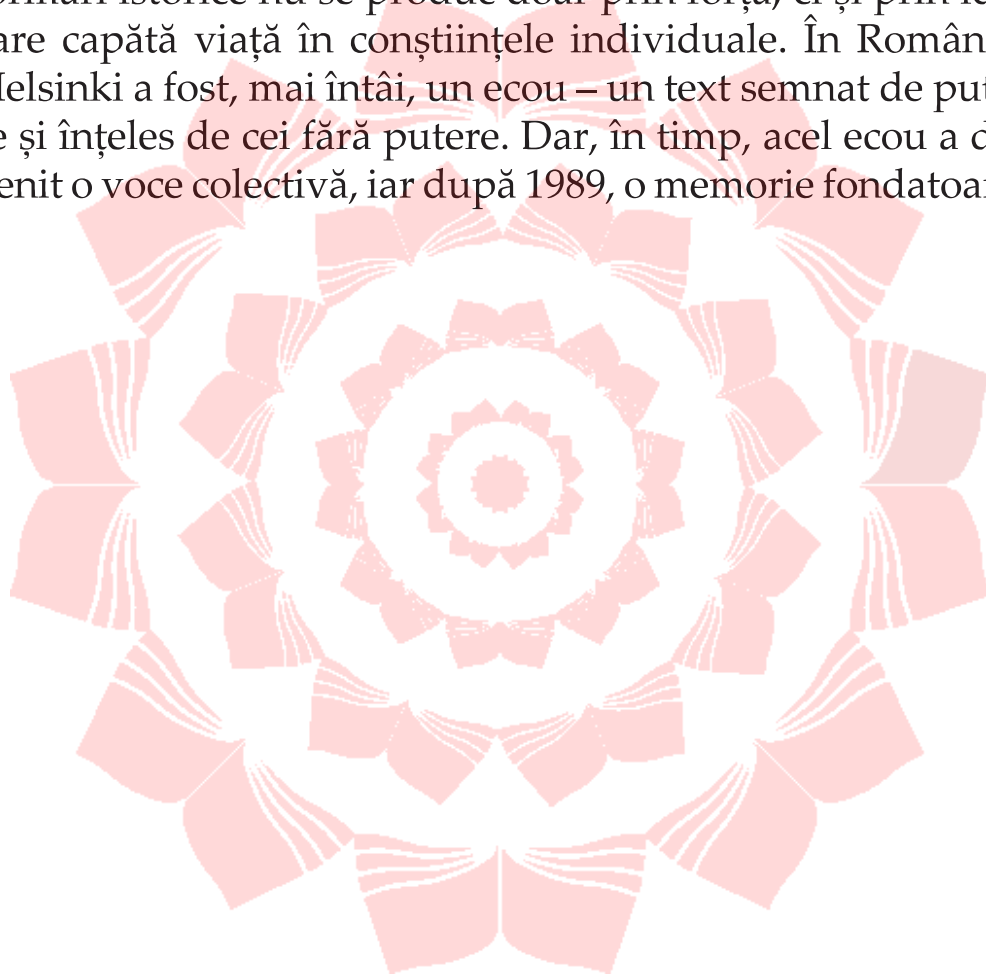
Pentru România, această moștenire a fost ambivalentă. Pe de o parte, regimul Ceaușescu a reușit să transforme semnătura de la Helsinki într-un instrument de propagandă, prezentându-se ca garant al păcii și independenței naționale. Pe de altă parte, tocmai această semnătură a oferit disidenților argumentul moral pentru a cere aplicarea propriilor angajamente. Într-o lume dominată de tăcere, Helsinki a fost invocat nu ca armă, ci ca oglindă – un text care obliga regimul să se confrunte cu propria sa imagine.

Moștenirea Actului final s-a dovedit durabilă. Valorile afirmate atunci – libertatea, demnitatea, responsabilitatea – au devenit repere ale reconstrucției democratice după 1989. Într-un sens mai larg, Helsinki a contribuit la redefinirea Europei ca spațiu al responsabilității morale, în care securitatea și libertatea nu pot fi concepute separat. Pentru România, el a fost nu atât o cauză directă a schimbării, cât un catalizator tăcut al conștiinței care a făcut schimbarea posibilă.

În istoria secolului XX, puține documente diplomatice au avut o posteritate atât de neașteptată. Actul final de la Helsinki a demonstrat că ideile, odată afirmate și asumate public, pot avea consecințe care depășesc granițele

instituțiilor. El a transformat politica într-un act de memorie morală și a făcut din drepturile omului nu doar un limbaj al protestului, ci o fundație a Europei contemporane. În felul acesta, Helsinki nu aparține doar trecutului diplomatic al Războiului Rece, ci și istoriei vii a libertății europene.

Astăzi, privit retrospectiv, Actul final de la Helsinki apare ca o lecție despre felul în care un text diplomatic poate deveni o armă morală. El a demonstrat că marile transformări istorice nu se produc doar prin forță, ci și prin idei care capătă viață în conștiințele individuale. În România, Helsinki a fost, mai întâi, un ecou – un text semnat de putere și înțeles de cei fără putere. Dar, în timp, acel ecou a devenit o voce colectivă, iar după 1989, o memorie fondatoare.

Impactul Actului Final de la Helsinki asupra Mișcării pentru respectarea drepturilor omului în România

Flori BĂLĂNESCU²

La scurtă vreme după începerea lucrărilor Conferinței de la Helsinki³, Goma a trimis o scrisoare-deschisă lui Heinrich Böll, „scriitorului, laureatului premiului Nobel, președintele Pen Clubului Internațional, dar mai ales intelectualului ridicat în apărarea intelectualilor prizonieri, amenințați”. Scrisoarea, datată 11 septembrie 1973, la București, difuzată repetat de Radio Europa Liberă⁴, este importantă, în primul rând, pentru data la care a fost concepută și difuzată, arătând preocuparea constantă a lui Paul Goma pentru drepturile omului, cu mulți ani înainte de apariția mișcărilor pentru drepturile omului din 1977.

Stimate domnule Böll,

România a semnat Carta Drepturilor Omului și, cu prilejul Conferinței pentru Securitate Europeană, s-a agitat și continuă să se agite, susținând (propunând, mi se pare, noi articole) convenția privitoare la libera circulație a informațiilor și oamenilor. Sunt convins că și în viitor va semna orice act care va consfinți drepturile omului, deci demnitatea omului.

² Doctor în istorie, CS III la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Academia Română; coordonatoare editorială a Colecției Istorie cu blazon, Editura Corint; e-mail: flowerbalanescu@gmail.com, ORCID: 0009-0009-2836-693X.

³ Deschisă la 3 iulie 1973 la Helsinki și continuată la Geneva între 18 septembrie 1973 și 21 iulie 1975, încheiată la 1 august 1975 la Helsinki.

⁴ Publicată în *Ethos*, nr. 2/1975.

Coperta pliantului de promovare a romanului *Ostinato*,
Suhrkamp Verlag, 1971.

Dar... nu va respecta nimic în interior. În cel mai fericit
caz, va transforma *drepturile* în *privilegii*. Așa că cetățenii

români vor aștepta și după Helsinki, cu anii, *privilegiul* unui pașaport; cu deceniile *privilegiul* de a fi informați; *privilegiul* de a se exprima – într-un cuvânt: *privilegiul de a fi oameni liberi*. [...] Ar trebui ca participarea unui stat la asemenea întruniri internaționale să fie *meritată*; să fie *condiționată de respectarea și pe plan intern a angajamentelor similare, luate anterior*. Și ar trebui demascate, boicotate, excluse acele state care se agită, fluturând drapelul libertăților cetățenilor din alte țări, în timp ce calcă în picioare cu dezinvoltură și fără teamă că vor fi trase la răspundere *drepturile* (de altfel, asigurate prin legi!) propriilor cetățeni.⁵

Să observăm că încă nu era vorba despre Actul Final. Pe de altă parte, este de reținut acuitatea analitică a scriitorului, aserțiunile cu caracter premonitoriu pe care le face.

Începând din 1971 (cu apariția romanului *Ostinato* la editura Suhrkamp din Frankfurt, un gest considerat trădător și care va grăbi, între alte motive, adoptarea Legii secretului de stat din decembrie 1971, pe fundalul evident al prelucrării *Tezelor din iulie*, același an), continuând cu publicarea în presa liberă occidentală a unor texte ne(auto)cenzurate și cu acordarea de interviuri, punctul culminant fiind în 1977 – Mișcarea pentru drepturile omului, Occidentul afla că România nu este doar cutia rezonanțelor megalomane ale lui Nicolae Ceaușescu, ci și o țară în care mai există oameni capabili să se manifeste liber și normal. Între timp, semnarea Actului Final de la Helsinki a avut un efect similar lozincii „Vin americanii!”, care a hrănit speranțele românilor la sfârșitul războiului și până pe la începutul anilor 1950, când devenea tot mai clar că nu era decât propagandă. De data aceasta, la Helsinki, cele două blocuri ideologice s-au aflat la masa tratativelor. Era mai mult decât un zvon, altceva decât fluturașii aruncați din avioane deasupra României („Români, rezistați!”). Acum, România

⁵ Paul Goma, *Scrîsuri 1, 1971–1989. Bio-Bibliografie, interviuri, dialoguri, articole*, Editura Curtea Veche, București, 2009. Scrisoarea este amplă, fiind reprodusă la pp. 91–96.

se angaja printr-un document oficial să respecte drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor săi. Care nu erau însă respectate în România anului 1975, cum nu fuseseră nici înainte și cum nu aveau să fie nici după.

Regimul Ceaușescu era foarte interesat să construiască în plan extern imaginea unei țări în care totul decurge bine, pentru că avea nevoie să-și prelungească statutul de țară beneficiară a Clauzei Națiunii celei mai favorizate, pe care-l obținuse în 1975. Nu întâmplător, Acordul Jackson-Vanick, anterior cu un an Actului Final, condiționa acordarea Clauzei de respectarea dreptului de emigrare⁶. În 1977, Ceaușescu renegocia termenii prelungirii Clauzei. Prin urmare, când Goma a rostogolit bulgărele mișcării pentru drepturile omului, momentul era cât se poate de nefast pentru regimul de la București. În 1977 – supranumit Anul drepturilor omului – mișcarea inițiată de Goma pune pe tapetul opiniei publice internaționale tocmai nerespectarea acestor drepturi și încălcarea Actului Final de la Helsinki – devenit călcâiul lui Ahile pentru regimul Ceaușescu. Astfel se poate înțelege de ce dispozițiul Securității pentru anihilarea Mișcării Goma a fost amplu și brutal.

Orientarea administrației Carter către „drepturile omului” a fost de asemenea de rău augur pentru regimul Ceaușescu, pe acest fundal Mișcarea Goma scoțând la suprafață ca o soluție de contrast tot ceea ce regimul, prin diplomatie și servicii de informații, recte Securitate, încerca să camufleze. Lucrurile aveau să se complice în moduri neașteptate, iar Securitatea, oricât de echipată și de vigilentă, n-avea cum să anihileze toate viitoarele reacții, aflate acum sub capacul presiunii ideologice. Carter subliniasse clar rațiunile politice de îndeplinirea cărora depindea reînnoirea

⁶ „Clauza exercita o presiune în plus asupra României comuniste, nevoită astfel să maimuțărească diplomatic discursul despre drepturile omului, pe care în interior le încălca fără niciun scrupul, într-un context geostrategic în care încerca, tot mai greu, să pară independentă față de Moscova.” Cf. F. Bălănescu, *Grup Canal 77*, p. 199.